

לוחמים בלי בית חזה מחשבות על "אתיקה צבאית" מאת אסא כשר

רס"ן רומן גופמן

סיקורת ספרים

האתיקה הצבאית

רוח קרה ומנוכרת נושבת לאחר המסע ברזי האתיקה הצבאית מפרי עטו של פרופסור אסא כשר.¹ כאילו משהו פורץ מבפנים בכמיהה: מה, זה הכול? ממש כמו מלך הכוזרים לפני יותר מאלף שנים נע הלוחם הקורא באי־נחת ואומר: "כוונתך רצויה, אבל מעשיך אינם רצויים".² מייד אני נזכר איך ערב אחד התפרץ למשרדי מפקד שנבצר מאחד מחייליו לצאת לביתו לאירוע משפחתי חשוב. כשדמעות בעיניו ביקשני אישור להישאר שבת בבסיס במקום החייל. ידעתי בוודאות גמורה שגם לו, למפקד, יש יום הולדת, וחברתו מחכה, אך ניסיוני לשכנע אותו פעם נוספת לא עזר. "אני פשוט אוהב אותם", אמר לי, "את החיילים. עדיף אני מאשר מישהו מהם". הסתכלתי עליו, רציתי לנשקו ולחבקו, אך לא נהוג הדבר בין הגברים בצבא. אישרתי את החילופים, ויחד איתו נשארתי שבת. לא יכולתי לתת לעצמי לעזוב. כך קיבלנו שנינו את פני השבת בחדר האוכל הצבאי.

אז מהי אם כן האתיקה הצבאית שפורס אסא כשר בפני הלוחם? בראש ובראשונה זהו מכשיר מחשבתי שתכליתו לשמש כלי עזר ללוחם ולמפקד בבואו להשיב על קושיות ערכיות בדרך שיטתית, עקרונית ומסודרת.³ הלוחם נדרש להבין את העקרונות של האתיקה הצבאית על בוריים, לרדת לעומק העניין

התכליתי של כל אחד מהם וליצור לעצמו תשתית מוצלחת יותר לפעילות מעשית נכונה.⁴ את עקרונותיה יונקת האתיקה הצבאית משני מעיינות. האחד הוא המים הקרים של המחקר הפילוסופי בתחום המוסר, והשני הוא המים החמים והנעימים יותר של הידע והניסיון הצבאיים המיוחדים.⁵ ניתן להמשיל אפוא את האתיקה הצבאית למשקפי ראייה, שבהם העדשה הימנית היא פרי הפילוסוף, ועל השמאלית שקדו הגנרלים.

**הכשל המהותי המרכזי
הגלום בתוכן הרעיוני של
האתיקה הצבאית מאת
אסא כשר הוא העדרו
המוחלט של היסוד הרוחני**

בפרקים הראשונים קובע המחבר קנה מידה מוסרי סופי – כאותו אופטומטריסט דמיוני שקובע את העוצמות של העדשות ומתאם ביניהן – את הדמוקרטיה. נקודת המשען בכל בירור מהותי היא חשובה ביותר. אין שום אפשרות למבט מוסרי בהיר ללא קריטריון מוחלט חיצוני שתמיד ישמש מגדלור בערפילי המציאות הלא פשוטה. אבל בפרקים הראשונים,⁶ שמטרתם להבהיר וליצור את אותה נקודת המשען ללוחם הקורא, נמנע אסא כשר מלעסוק באופן עמוק ושיטתי במהויות הרעיוניות שעליהן מושתתת האידיאה הדמוקרטית.

הדמוקרטיה אפוא מצטמצמת לפתרון הוגן בלבד של יחידים ושל קבוצות בעלי אמונות, רצונות ומנהגים שונים לארגן את חייהם יחד במסגרת המדינה.⁷

אף שהמחבר מזכיר לעיתים את האידיאלים המופשטים כמו קדושת החיים או החירות, אין זה ברור אם הוא מתכוון לרעיונות יפים שמקומם בעולמות הלימוד, לתוצר של הסכם "תן וכך" בין המדינה לנתינייה או לתביעה נפשית של ממש. למעשה אין המחבר מתייחס לדמוקרטיה באופן מהותי אלא לשיטה המעשית או להסדר החברתי ונותן להם תוקף של צידוק עיקרי להתנהגות ראויה במסגרת הצבאית. הצידוק המוסרי של השיטה הדמוקרטית לקיום כוחות מזוינים בתוכה הוא החובה להגן על חייהם של האזרחים מפני הסכנות הנשקפות להם מהכוחות של מדינות עוינות.⁸ יוצא מכך שהצבא חייב למדינה המתנהלת בשיטה הדמוקרטית הגנה מוצלחת על חיי האזרחים מפני סכנות חיצוניות ידועות הנשקפות לחייהם. המדינה מצידה וחברת האזרחים שלה חייבות לצבא, חייבות ללוחמים – שהם גם אזרחיה – הגנה מוצלחת על חייהם.⁹ הכשל המהותי המרכזי הגלום בתוכן הרעיוני של האתיקה הצבאית מאת אסא כשר הוא העדרו המוחלט של היסוד הרוחני. הכשל מתגלה בעיקר בחיצוניותה של האתיקה הצבאית בהיותה מכשיר ולא אידיאל, נורמת התנהגות ולא תביעת נפש ורעיון שכלי עליון שאליו שואפים כל המעשים של הלוחם. טיעון לוגי קר, שכולו מתיימר להיות שכל טהור, עובר כחוט

קצין שריון

המארגן את הרצף הרעיוני של הספר ומחובר על-ידי הקו השפוף בין הרמה המעשית הדמוקרטית לרמה המעשית של הצבא. אין כוונתי כאן לדון בשאלות הסבוכות של ההבחנה והיחס בין אתיקה למידות הטובות או בין קווי האופי לדפוסי ההתנהגות, אלא רוצה אני לטעון משהו יותר בסיסי: אין שום אפשרות לדון בנומרות מעשיות, ולו הקטנות ביותר, בלי להתחיל ברעיון רוחני שנותן להן זכות קיום בעולמו הפנימי של הלוחם.

לוחמים בלי בית חזה

אסא כשר מסיר מעל גבי הלוחם את המטענים הכבדים של הערכים ושל האמיתות הנשגבות בדרך אקדמית בדוקה וידידותית להפליא, הגורמת לתחושה טובה – תחושת ודאות. טיעון לוגי-שכלי מפותל, ההופך את הפונקציה של הגינות חברתית לצידוק סופי ומוחלט, מלביש יפה גם את מה שעוד נשאר מופשט. הכול ברור ובהיר, הרגש הדורש לאחוז במשהו מוגדר נרגע ומפעיל את השכל כדי להשלים את מלאכת ההבנה הקרה. "לשמור אמונים למדינה" פירושו "להיות נאמן גם לעקרונות מסוימים המסדירים את החיים המשותפים של האזרחים",¹⁰ מסביר המחבר. "מדינה דמוקרטית מארגנת חיים משותפים של אזרחיה באופן הוגן. הגינות היא צדק. לכן מדינה דמוקרטית, שהיא מדינת הגינות, היא מדינת צדק. וכאן נעוץ שורש הרעיון של טוהר הנשק".¹¹

כלומר לא האידיאל המוחלט "קדושת החיים" הוא שנותן חיות ומשמע צידוק לערך ששמו "טוהר הנשק", שמצמצם וממקד את דפוסי ההתנהגות של הפרט המחזיק ושואף לאותו אידיאל, לא ההכרה הנפשית העמוקה "אהבת העם והארץ" היא זאת שנותנת תוכן מוחלט לערך "נאמנות למדינה" ולנורמות ההתנהגות הנגזרות ממנו, אלא האתיקה הצבאית מורה ללוחם את הדרך השכלית כביכול שתובילו לשיטת המשטר, לסדר חברתי הוגן הקבוע בחוק, שהוא שיקבע ויצדיק את נורמות ההתנהגות הרצויות.

האם חיי אדם, חיי הלוחמים אצלי בפלוגה, הם רק עניין של הגינות? ישאל את עצמו הלוחם. "חיי אדם בדמוקרטיה

הם בעלי חשיבות עליונה, לכן הינך מחויב לשומרם", תענה לו האתיקה הצבאית.¹² אינני מעמידה לך שאיפות מוחלטות ואתגרים מופשטים לברור שכלי מעמיק, הרי אצלי גם החיים הם אחד השלבים בשרשרת ההיקשים בדרך אל ההתנהגות הראויה. אתה הלוחם נדרש רק להבין טיעון לוגי פשוט יחסית וליישמו כראוי. בספר מוסר חשוב – "מסילת הישרים" של הרמח"ל – מעביר המחבר קו ברור בין נפשו של האדם למעשיו. נורמות התנהגות טובות וראויות הן הביטוי לטביעת נפשו של האדם. "שהאדם אשר תלהט נפשו בעבודת בוראו ודאי שלא יתעצל בעשיית מצוותיו, אלא תהיה תנועתו כתנועת האש

המהירה, כי לא ינוח ולא ישקוט עד אם כלה הדבר להשלימו".¹³ גם הפילוסוף והתיאולוג האנגלי קלייב סטייפלס לואיס בספרו "ביטול האדם" מעלה – ובצדק – ספקות רבים בנוגע ליכולתו של האדם להתנהג באופן מוסרי כתוצאה מהבנה לוגית בלבד ולא מתוך תכונה מהותית פנימית של ממש. "שכל חסר אונים אל מול האורגניזם החייתי. אני מעדיף לשחק קלפים נגד אדם המטיל ספק באתיקה, אך חונך להאמין שג'נטלמן אינו מרמה, מלשחק נגד פילוסוף של המוסר שאין בו שום דופי, אך גדל בחברת נוכלים".¹⁴

אפשר לספר כאן ועכשיו על רבים מלוחמינו ומפקדינו שבאמירה ובמעשה העדיפו את הסיכון ואת המוות שלהם עצמם על פני המוות של חבריהם או של פקודיהם. אין שום אפשרות לחשוב שהבנה לוגית, שכל כולה תלויה ונעוצה בעולמו החיצוני של הלוחם, כמו חוק או פקודה לדוגמה, תספיק כדי להגיע למעשה הרצוי במלאכת העשייה הצבאית, אם זה בשעת המלחמה או בשגרה. ההבנה היא תנאי הכרחי, אך בהחלט אינו מספיק – בדיוק כשם שצדק חברתי והגינות שהמסד המדיני-דמוקרטי קובע בעבור אזרחיו בחוקים הם תנאים הכרחיים, אך לא מספיקים לצדק חברתי אמיתי. בעבור צדק חברתי אמיתי נדרשים האזרחים להיות בעלי תכונה או שאיפה חינוכית אל התכונה הנפשית ששמה "אהבת העם". התכונה הנפשית תכתיב את נורמת ההתנהגות הקרויה "חסד וצדקה", ובכך תושלם התמונה ויצמח צדק חברתי אמיתי. כלשונו של הפילוסוף הדני סרן קירקגור: "האתי אינו מתחיל באידיעה שעליה להפוך לידיעה, הוא מתחיל בידיעה הדורשת הגשמה בחיים".¹⁵ אבל הלוחם הקורא באתיקה הצבאית בוודאי יוותר על רוחו ויבחר להפוך את הפעולה השכלית מחשיבה לחישוב. אולם בשעת המבחן לא היקשים לוגיים יגרמו לו להעדיף את חיי הכלל על חיי שלו אלא אמונה שלמה ותעצומות הנפש. "כמו שהמלך מושל באמצעות ממשלתו, כך ראוי כי התבונה שבאדם תמשול בתאוותיו באמצעות עוז הנפש. הראש מושל בבטן באמצעות בית החזה – מקום מושבה של גדלות הנפש".¹⁶ הלוחמים של האתיקה הצבאית הם אפוא לוחמים בלי בית חזה.

הלוחם הישראלי

במהלך שכלי עמוק מסביר הרב קוק זצ"ל בפרקו הראשון למאמר "למהלך האידיאות בישראל" את התהליך שבו הלך ודחק האדם את האידיאה האלוהית והמליך במקומה את האידיאה הלאומית. האידיאה האלוהית בפי הרב היא "סגנון המחשבה של הרעיון הרוחני" – צורת החשיבה השכלית המוחלטת, והאידיאה הלאומית היא "סגנון החיים הסדרניים של החברה" – צורת החיים החברתית.¹⁷

לוחמים בלי בית חזה, צאצאיהם הרוחניים של אותו התהליך, שוויתרו מרצונם החופשי על המוחלט השכלי יאחזו בחוזקה בחוויה החושית והרגשית. לוחמים בלי בית חזה מכריזים על כל האמיתות המופשטות שהם עניין סובייקטיבי לחלוטין, כמעט עניין של טעם. הלוחם המנסה לגלות את האמת האובייקטיבית ולהתמסר לאידיאל ערכי כלשהו ייחשב בעיני הלוחמים בלי בית החזה לנחשול של ימינו המחזיר את כולנו לחשכת ימי הביניים. "אחת התוצאות של רלטיוויזם מהסוג הזה, המוצג לעיתים קרובות בשם האמפיריות או הפוזיטיביות, הוא אובדן הגירוי הבסיסי למחשבה: המשאלות והרצונות של [הלוחם] החושב. במקום זה נעשה [הלוחם] למכונה לאחסון עובדות".¹⁸ מנגד איננו זקוקים ולו לשמץ של טיעון בעד השכל המוחלט שאינו אלא נייר מחוק.¹⁹ "אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה" – ממליך יהודי יום ביומו את שכלו המפעיל, המוחלט והאינטלקטואלי שהוא מהותו וערכו, שבו מתגלה האדם הנורמלי. "ידיעת היאך היו הדברים לפנינו הוא דבר שלא ראהו אף אחד מבני אדם, אלא מטרת כולנו להגיע בשכלנו אל דבר רחוק עמוק מחושינו",²⁰ קובע הרב סעדיה גאון במאה ה-10 בספרו "אמונות ודעות". ככל שרעיון מסוים דק יותר ועמוק יותר, כך הוא מציאותי יותר ואמיתי יותר. אילו ביקשנו לעמוד על מציאותנו בעזרת חושינו, כי אז היינו נופלים מן המדרגה העליונה של ההכרה האנושית אל שפל המדרגה, אל דרגת ה"הכרה" של הבהמה.²¹

אך האתיקה הצבאית אינה מאמינה בשכל המוחלט והעמוק המסוגל להבין ולהניח על נפשו של הלוחם הקורא רעיונות מופשטים כמו קדושת החיים או האהבה. לכן היא נזקקת בפרק הרביעי לאיזו נקודת משען סופית כדי לבסס את טיעונה בעד חשיבות הערך "חיי האדם", והיא מוצאת אותה באופן משונה מקצת דווקא במוות ובשכול. כאן אפוא האסון של המוות הופך לנימוק עיקרי ובסיסי, רגשי במהותו, בעד החיים. הפרק נפתח בשיר דיכאון של ממש, שרק שתי השורות הפותחות ישמרו על מעט משפיותו של הלוחם הקורא.

**נפלתי בקרב באשדוד
במלחמת השחרור.
אמי אמרה אז, הוא בן 24,
ועכשיו היא אומרת, הוא בן 54,
ומדליקה נר זיכרון
כמו נרות של יום הולדת
נרות על עוגה לנשיפה וכיבוי.**

**ומאז אבי מת מרוב כאב וצער
ומאז אחיותיי התחתנו
וקראו לילדיהן בשמי
ומאז ביתי הוא קברי, וקברי – ביתי.
כי נפלתי בחולות החיורים
של אשדוד.**

**ומאז כל הברושים וכל עצי הפרדסים
בין נגבה ובין יד מרדכי
הולכים במצעד אבל איטי
ומאז כל ילדי וכל אבותיי
הם יתומים ושכולים
ומאז כל ילדי וכל אבותיי
הולכים יחדיו שלובי ידיים
בהפגנה נגד המוות.
כי נפלתי במלחמה
בחולות הרכים של אשדוד.**

כעת, כשרגשו העיור מחזיק דבר מה מוחשי בידיים, הלוחם בלי בית חזה יפעיל את שכלו ויבין מדוע כל כך חשוב להגן ולשמור על חיי אזרחיו וחבריו. כבר אריסטו זיהה בשעתו את ההבחנה בין השכל המפעיל, שיש לו פוטנציאל ליצור יצירים קוגניטיביים, והוא נצחי ובלתי תלוי בתהליכים פיזיקליים, לבין השכל הסביל בעל כושר ההפעלות, כלומר המתעצב ומובל מרשמי החושים וכלה עם כלות הגוף.²² זוהי אפוא בגידה בשכל המפעיל והכללי, שמסוגל לתפוס רעיונות מופשטים באופן אובייקטיבי ולהופכם לאמונה נפשית רציונלית – אמונה שאינה דבקות קנאית במישהו או במשהו הצומח מכניעה לבעל מרות אי-רציונלי ממשי או מופשט. זאת אינה *absurdum est* – האמונה במופרך ובבלתי הגיוני בלשונו של אחד מאבות הכנסייה, טרטוליאנוס. זוהי אמונה בחיים, באיכות החיים, באדם ובכוחו לחשוב, להסתכל ולשפוט.²³ זאת אמונה באחר, בחבר הלוחם, המפקד והפקוד, זוהי אמונה בעיקר היש שבאישיותם. זוהי אמונה שמקורה בתבונה העיונית שבה

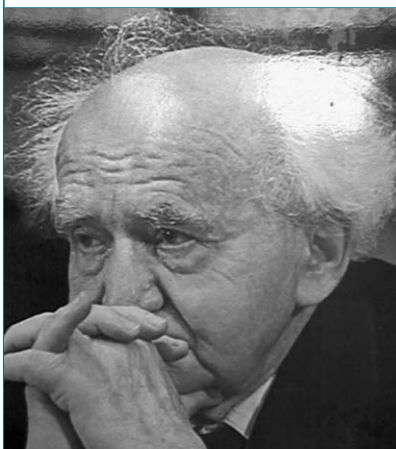
היה "אפלטון שותף עם האלוהים" ולא בתבונה הפרגמטית שבה היה "אודיסיאוס שותף עם השועלים".²⁴ לוחמים בלי בית חזה מפילים את ערך חיי האדם לדרגת הישרדות, ובכך במידה רבה מקללים את מי שבאו לברך. זאת משום שזהירות מהמוות היא תנאי הכרחי אבל לא מספיק בעליל כדי לשמש בסיס לנורמות הראויות בצבאנו כמו גילוי אחריות,²⁵ רעות או דאגה ללוחם.

עיני החומות בהקו. הוא עמד מולי, וכל שלל תנועותיו הצביעו על אי-נוחות. עיניו נרטבו. "למה לא סיפרת לי", שאלתי. "התכוונתי... לא ידעתי אם זה בסדר... זה משהו מבפנים... אתה מבין?" בקושי הצלחתי להחזיק את עצמי. יש הסוברים שלוחמים בוכים רק בלוויות חבריהם. זוהי חצי אמת, משום שזה קורה להם גם במקומות אחרים. זה היה מפקד שבאופן תמידי הוציא מכיסו כסף בעבור חייל במחלקתו. נעליים, מעיל... הדבר התגלה לי על-ידי החייל בשיחה שגרתית. "תשמע, המ"מ הוא הכול בשבילי כאן, קשה לבטא זאת, הוא פשוט אדם ענק".

קטנים עד מאוד הסיכויים שהמ"מ היה מתקבל בברכה בחיק הלוחמים בלי בית חזה של האתיקה הצבאית. הם ימהרו לשלוח אותו למחלקת יוצאים מן הכלל של "מטורפים" במקרה הסביר ובמקרים אחרים הוא ימצא את עצמו במוסד לחולי נפש שבנו אותם לוחמים בלי בית חזה לאנשים כמו יוסף טרומפלדור ואורי אילן. לוחם וצדיק גדול, סמ"ר רון לביא ז"ל, שעות ספורות לפני שמסר את נפשו כשיחד עם צוותו הסתער בראש הכוח לעבר המחבלים על ציר קרני-נצרים, אמר לסמח"ט שבא לשוחח עם לוחמיו: "אין שום משמעות לרוח צה"ל כשהיא נמצאת בכיסי. מקומה ההכרחי הוא בליבי!"²⁶

בהזדמנויות רבות תוך שיחות שקיים רא"ל ("מיל") משה יעלון עם לוחמיו, הוא התעכב על אירוע התכתבות מעניין שאירע באחד הפורומים הבכירים. לפני שנים, הוא סיפר, בפורום בכיר העברנו פתקים כדי למצוא שתי מילים שימחישו בצורה המדויקת ביותר תכונה הנדרשת למפקד בצבא. בסופו של דבר הסכמנו על המילים "תעצמות נפש". שר הביטחון שאול מופז באיגרתו במלאות שנה לפילתו של אל"ם דרור וינברג ז"ל מצטט

דוד בן-גוריון

"על המפקד **לאהוב** את החיילים
העומדים לפיקודו, להיות חרד
לשלומם לרווחתם, לכבודם
ולצלחתם" (דוד בן-גוריון)

האותנטי אין מרכז הכובד הפנימי שלו נשען על העולם החיצוני. שורשיו בתוכו הם בממד של הוויה שאינה סרה למרותו של גורל הפכפך של מציאות חיצונית.³² ויפצירו לוחמים בלי בית חזה בלוחם הישראלי: כלום יכול אתה לצוות ולפקוד ולו על אחד מהעקרונות שדיברת?! אין זה בגדר פקודה ללוחם: "תאהב את חברך ואת ארצך או תאמין באידיאל מסוים!" כלום אתם יכולים למדוד את אותם ערכים רוחניים?! הרי ברור לכול שבשורה התחתונה יש להציב נורמות מדידות במישור המעשי. על כך יש להשיב בסיפור קצר וחכם. ערב אחד הגיע מפקד מחלקה אל מפקד הפלוגה. "תשמע, קיבלתי אתמול לוחם חדש. מתי לדעתך ואיך יש להתחיל לחנכו?" "איחרת בשנתיים", ענה לו המפקד, "קודם עלינו לחנך את עצמנו". זהו המסר המרכזי, אלה הם קודם כול אידיאלים חינוכיים שעל כל לוחם לשאוף אליהם באופן עצמי. לכן אין כאן בכלל מקום לפקודה. זוהי המגמה הכללית של השאיפה החינוכית-ערכית שתעצב את הנורמות המדידות במישור המעשי: מהרוח יצמח חומר, והחומר הוא הפקודה. אין מדובר כאן במכשיר מחשבתי אלא במחשבה עצמה – עצמית ועצמאית – של הלוחם הישראלי. הלוחם המאמין בשכלו המוחלט שאינו רק רציונל במשמעותו הרווחת, אלא תכונה בעלת יכולת

את דוד בן-גוריון שמעלה על נס את הסגולות הנפשיות והמוסריות של מפקדי צה"ל ולוחמיו: "על המפקד **לאהוב** [ההדגשה במקור] את החיילים העומדים לפיקודו, להיות חרד לשלומם לרווחתם, לכבודם ולצלחתם... המפקד חייב לנטוע בחייל לא משמעת בלבד, כי אם גם אהבה למפקדו, וחייל יאהב את מפקדו אם המפקד יאהב את חייליו ויהיה מסור ונאמן לשלומם כאם המסורה לילדה..."²⁷. ידוע הסיפור על דרור וינברג עצמו שיזם והשתתף בקניית רכב למשפחה שכולה שהייתה שרויה במצוקה. אין שום אפשרות להגיד דבר מהותי על הלוחם הישראלי בלי להתייחס לתביעת הנפש העמוקה ששמה אהבה. בן-גוריון ראה באהבה הדדית בין לוחם ללוחם את מרכז הכובד החיוני שמאזן את היחסים הפורמליים השוררים ביניהם. "ואהבת לרעך כמוך"²⁸ ציוותה עלינו תורתנו – ציווי שרק בדרך השכל המוחלט ניתן לקנותו, ציווי עצמי מהותי המופנה מצד האדם קודם כול לאובייקט ורק לאחר מכן אל סובייקט. בלשון זו ניתן לומר "ואהבת ללוחמך כמוך", אהבה מאחדת ופורסת כנפיה על כלל היש ביחידה הצבאית.

תעצמות הנפש של הלוחם הישראלי, שהאתיקה הצבאית משאירה בשדה ההפקר, הן העוצמה הסגולה והייחוד המופלא של צבאנו.²⁹ מהותו של הלוחם הישראלי ובסיסו המוסרי אינם מתמצים רק בציות חיצוני לחוקים המחייבים גיוס, הוא בוודאי שאינו מתמצה בדרגות או בסמל היחידה היוקרתית, הוא מתמצה ברוחו ובעולמו הפנימי. "טוב ארך אפיים מגיבור ומושל ברוחו מלוכד עיר"³⁰, ומסביר הכוזרי: "החסיד הוא המושל, שהרי כל חושי וכוחותיו הנפשיים והגופניים סרים אל משמעותו, והוא מנהיג אותם..."³¹ הסגולה הנפשית הזאת הגיעה לרמה הבהירה והקיצונית ביותר בתוך המציאות הבלתי אפשרית בגטאות ובמחנות ההשמדה. שם באופן כמעט בלתי אפשרי מה שהיה צודק נשאר צודק, ומה שלא היה צודק נשאר לא צודק בעבור היהודי האותנטי. השאיפה הבסיסית להישאר בחיים לא שינתה לא את השקפת עולמו ולא את אישיותו. לא היה צורך למצוא לעצמו "מרכז כובד פנימי חדש", מפני שמעצם טבעו של היהודי

התבוננות עמוקה, מקיפה ומופשטת, ראייה רוחנית מהותית. זהו תהליך חיוני וקבוע של בירור חי³³ לאחדות פנימית רעיונית. הוא חיוני לאדם, והוא חיוני כפליים ללוחם המוצא משמעות עליונה בכל החלטה, בין אם מדובר במעיל שיש להשאיל לחבר שכחן בשטח או שמא בלחיצה על ההדק כשבתוך הכוונת מתרוצצת נפש חיה.

מקורות

1. אסא כשר, **אתיקה צבאית**, משהב"ט, 1996
2. רבי יהודה הלוי, **ספר הכוזרי**, תרגום מאת יהודה אבן שמואל, הוצאת דביר, תשנ"ד, עמ' א
3. כשר, **שם**, עמ' 10
4. **שם**, עמ' 14
5. **שם**, עמ' 18
6. **שם**, פרק ב' ר"ג
7. **שם**, עמ' 20-30
8. **שם**, עמ' 39
9. **שם**, עמ' 43
10. **שם**, עמ' 63
11. **שם**, עמ' 53
12. **שם**, עמ' 46, 49
13. **מסילת הישרים**, עמ' נ"ד
14. ק"ס לואיס, **ביטול האדם**, הוצאת שלם, ירושלים, תשס"ה, עמ' 17
15. סרן קירקגור, **"האתי, האסתטי והדתי"**, דביר, 1991, עמ' 53
16. ק"ס לואיס, **שם**, עמ' 18
17. חגי לודין, **ביאורים במאמר "למהלך האידיאות בישראל" לראי"ה קוק**, הוצאת מעלות, ירושלים, תשס"ה, עמ' 33-61
18. אריק פרום, **מנוס מחופש**, דביר הוצאה לאור, 1992, עמ' 165-166
19. **מאמרי הראי"ה**, ירושלים, תשמ"ד, עמ' 165
20. **הנבחר באמונות ובדעות לרבנו סעדיה בן יוסף פיומי**, הוצאת ספרים "סורא", ניריורק, נדפס בישראל, עמ' ל"ג
21. **יוסף אונא, רב סעדיה גאון**, הוצאת האחים לוינאפשטיין, ירושלים, תש"ך, עמ' 60
22. **יקיר שושני, בקשר לאלוהים**, משרד הביטחון, 2005, עמ' 57
23. **אריק פרום, אדם לעצמו**, הוצאת הסתדרות המורים בישראל, 1976, עמ' 163-173
24. ריינהולד ניבור, **בני האור ובני החושך**, הוצאת שלם, ירושלים, תשס"ד, עמ' 46
25. בפרק העוסק בערך אחריות אין דיון בשאלה מהי אחריות ומהיכן היא נובעת. הדיון מצטמצם בשאלה "מיהו אחראי?" ראו: כשר, **שם**, עמ' 107
26. עדות של אל"ם משה שיטרית, שהיה אז סמח"ט ברק.
27. מאיר כהן, **איש אשר רוח בו – מנהיגותו של אל"ם דרור וינברג הי"ד**, קובץ מאמרים, תשס"ד, עמ' 9
28. **ויקרא**, י"ט, י"ח
29. ראו את ההקדמה מאת שר הביטחון (דאז) שמעון פרס, **אדם במלחמה**, משהב"ט, תשל"ה
30. **משלי**, ט"ז, ל"ב
31. ראו: מאיר כהן, **איש אשר רוח בו**, עמ' 58
32. אליעזר ברקוביץ, **עמו אנוכי בצרה**, הוצאת שלם – יד ושם, ירושלים, תשס"ו, עמ' 54
33. יוסף קלנר, **הד הקרח הנורא**, נתיבות אמונה, ירושלים, תשס"ה, עמ' י"ט

